

การสอนในพระพุทธศาสนาเถรวาท

TEACHINGS IN THERAVADA BUDDHISM

ประยงค์ อ่อนตา
มหาวิทยาลัยราชภัฏสมเด็จพระเจ้าพระยา

บทคัดย่อ

การสอนในพระพุทธศาสนาเถรวาท ลักษณะที่สำคัญประการหนึ่ง ก็คือพระอรรถกถาจารย์ด้านพระปัญญาคุณและพระมหากรุณาธิคุณของพระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้า และด้วยความโดดเด่นของการนำเสนอธรรมอย่างแจ่มแจ้ง ไม่ง่ายและไม่ยากเกินไปสำหรับผู้ฟังเมื่อฟังแล้วที่สามารถเข้าใจได้ เข้าความงามในเบื้องต้น ในท่ามกลางและความงามในที่สุด และความโดดเด่นของการสอนของพระพุทธเจ้าในการแสดงธรรมโปรดคนที่ยังไม่มีศรัทธา และการสั่งสอนให้มีสติปัญญาแก่ผู้มีศรัทธา ทรงมีกุศโลบายเพื่อฝึกให้ผู้ถูกฝึกสามารถเข้าถึงได้อย่างคาดไม่ถึง นุ่มนวล จริงจัง รวมทั้งสั่งสอนวิธีต่าง ๆ ที่ก่อให้เกิดความรู้สึกรอบอุ้มและก่อให้เกิดกัลยาณมิตร อันแสดงถึงภาพแห่งพระมหากรุณาอันยอดเยี่ยม ด้วยความอุดมและความเจริญสูงสุดในกุศลธรรมครั้งพุทธกาล ความทั้งความแตกต่างระหว่างวรรณะ ฐานะ ความเชื่อ การศึกษา ให้มีความคิดเห็นต่าง ๆ พระพุทธองค์ทรงใช้ความสามารถในการสมานความแตกต่างกันด้วยการยึดหลักธรรมและวินัยเป็นสำคัญ พระพุทธเจ้าทรงประกอบด้วยพระมหากรุณาธิคุณและพระปัญญาธิคุณ เพราะพระพุทธองค์สามารถแสดงธรรมแก่ผู้คนทุกระดับ ด้วยความหลากหลายของหลักธรรมที่พระพุทธองค์ทรงแสดง เพื่อระดับจิตของผู้ได้สดับรับฟังทุกคนที่ตกทุกข์ได้ยากไว้ ทุกคนเสียสติ และคนที่มีความพร้อม เพื่อนำสู่ไปปฏิบัติจนเกิดมรรคผล และด้วยความหลากหลายของผู้ฟังที่มีหลายระดับ เช่นเดียวกัน จนมีการขอเข้าถึงพระองค์ว่าเป็นสรณะ ขอร้อง พระรัตนตรัย และขอบรรพชา อุปสมบท พระพุทธองค์สามารถกำจัดช่องว่างและความแตกต่างด้วยสังฆธรรม ด้วยการไม่ก่อให้เกิดระบอบวรรณะ และในที่สุดพระพุทธองค์ทรงปรารภนาให้พรหมจรรย์ อันจะก่อให้เกิดความเจริญของพระพุทธศาสนาต่อไป

คำสำคัญ: การสอน, พระพุทธศาสนาเถรวาท

Abstract

The teaching in Theravada Buddhism with the important characteristics is the genius, intellect and benevolence of the Lord Buddha with the prominence of clear presentation of the dharma - not too easy and not too hard for the listeners. When listening, Buddhists could understand the Dharma which was of beauty in the preliminary, midst and in the end. Distinction of the teaching of the Lord Buddha in Dharma showed that some people who did not yet have faith could become the believers in Buddhism. His Highness intended to train the trainees to access unexpectedly, gently, seriously, as well as to teach methods that created a warm feeling and created good friendships which represented the kindness with the highest abundance and prosperity in the Buddhist charity. The differences between castes, status, beliefs, and education had different opinions. The Lord Buddha used the ability to heal differences by adhering to principles and disciplines. The Lord Buddha is composed of benevolence and wisdom because the Buddha could teach Dharma to people at all levels with a variety of principles that the Lord Buddha displayed for the minds of those who listened to it. The person loses consciousness and the conscious person are ready to be implemented to the point of death and with a variety of listeners of many different levels, as well as requesting to reach him as a building requesting the Triple Gem and requesting the ordination. The Lord Buddha could eliminate gaps and differences with truth by not creating a caste system and in the end, the Lord Buddha desired the virtue which will cause the progress of Buddhism.

Keywords: Teaching, Theravada Buddhism

บทนำ

หลังจากที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้วจึงประกาศธรรมพร้อมทั้ง ภิกษุทั้งหลายว่า พวกเธอจงจาริกไป เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ อย่าไปโดยทางเดียวกันสองรูป จงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน แล้วเสร็จไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคม เพื่อแสดงธรรม ในการประกาศธรรมตามที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นตถาคต เพราะการประกาศธรรมหรือการแสดงธรรม ดังที่ปรากฏในอนิจจยคคาถาว่า เรายังไม่ควรประกาศธรรมที่เราได้บรรลุด้วยความลำบาก เพราะธรรมนี้ ไม่ใช่สิ่งที่ผู้ถูกราคะและโทสะครอบงำ จะรู้ได้ง่าย แต่เป็นสิ่งพาทวนกระแสนะเลเหี้ยม ลึกซึ้ง รู้เห็นได้ยาก ประณีต ผู้กำหนดด้วยราคะ ถูกกองโมหะหุ้มห่อไว้ จักรู้เห็นไม่ได้ เมื่อพระองค์ทรงพิจารณาดังนี้ พระทัยก็น้อมไปเพื่อการชวนชวายน้อย มิได้น้อมไปเพื่อแสดงธรรม ท้าวสหัมบดีพรหมได้ทูลอาราธนาเป็นพรหมนิคมคาถา โดยประพันธ์เป็นคาถาว่า ข้าแต่พระองค์ผู้มีปัญญาดี มีสมันตจักขุ บุรุษผู้ยืนอยู่บน ยอดเขาศิลาล้วน พึงเห็นหมู่ชนได้โดยรอบ ฉันทใด พระองค์ผู้หมดความโศกแล้ว ฉันทนั้นโปรดเสด็จขึ้นสู่ปราสาทคือธรรมแล้ว จักได้เห็นหมู่ชนผู้ตกอยู่ในความโศกและถูกชาติ ชรา ครอบงำได้ชัดเจน ข้าแต่พระองค์ผู้มีความเพียร ผู้ชนะสงคราม ผู้นำหมู่ ผู้ไม่มีหนี้ ขอพระองค์โปรดลุกขึ้นเสด็จจาริกไปในโลก พระพุทธเจ้าทรงประกาศธรรม เมื่อพระพุทธเจ้ารับคำตามที่พรหมอาราธนาแล้ว ก็รู้ด้วยพระสัพพัญญุตญาณของพระองค์โดยการตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุ เห็นสัตว์ทั้งหลายผู้มีธุลีในตาน้อย มาก มีอินทรีย์แก่กล้าและอ่อน มีอาการดีและอาการทราม สอนให้รู้ได้ง่ายและยาก บางพวกมักเห็นปรโลกและโทษว่าน่ากลัวก็มี บางพวกมักไม่เห็นปรโลก และโทษว่าน่ากลัวก็มี และทรงพิจารณาเวไนยสัตว์เปรียบด้วยดอกบัว ทั้งนอกจากบัวจมอยู่ในน้ำ บัวอยู่เสมอน้ำ บัวพ้นน้ำ 3 เหล่านี้ และในอรรถกถาได้กล่าวถึงบัวเหล่าที่ 4 คือ บัวที่มีโรคยังไม่พ้นน้ำเป็นรักษาของปลาและเต่า ซึ่งมีได้ยกขึ้นสู่บาฬี แล้วแบ่งบุคคลเป็น 4 เหล่า คือ

1. อุคฆฏิตัญญู เปรียบเหมือนบัวพ้นน้ำ ที่พอต้องแสงอาทิตย์แล้วก็บานในวันนี้
2. วิปจิตัญญู เปรียบเหมือนบัวอยู่เสมอน้ำที่จะบานในวันรุ่งขึ้น
3. เนยยะ เปรียบเหมือนบัวจมอยู่ในน้ำที่จะขึ้นมabanในวันที่ 3

4. ปทประมะเปรียบเหมือนบัวที่มีโรยยังไม่พ่นน้ำไม่มีโอกาสขึ้นมาบานเป็นภักษาของปลาและเต่า และได้ตรัสคาถาตอบท้าวสทนต์พิพรหมว่า

สัตว์ทั้งหลายเหล่าใดจะฟัง จงปล่อยศรัทธามาเถิด เราได้เปิดประตูมตรธรรมแก่สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นแล้ว ท่านพรหม เพราะเราสำคัญว่าจะลำบาก จึงมิได้แสดงธรรมที่ประณีตล่องแคล่วในหมู่มนุษย์ ในที่สุดท้าวสทนต์พิพรหมก็รู้ว่าพระพุทธเจ้าได้จะแสดงธรรมแล้ว และได้อันตรธานไป

การสอนธรรม หรือการแสดงธรรม คือวิธีการสอนธรรม ซึ่งหมายถึงวิธีการเครื่องมือ และอุปกรณ์ต่าง ๆ ที่ใช้ในการแสดงธรรมหรือในการสอนธรรม พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนสาวกของพระองค์ แบ่งเป็น 2 ฝ่าย คือ ผู้ที่ออกบวชเป็นบรรพชิตและผู้ครองเรือน การสั่งสอนในสมัยของพระองค์นั้นได้มีการแสดงธรรมทั้งที่เป็นนามธรรมและที่เป็นรูปธรรม ที่จัดเป็นนามธรรมทรงใช้สิ่งที่ผู้ฟังคำสอนทราบมาก่อน ส่วนที่เป็นรูปธรรมทรงใช้สื่อที่มีอยู่ใกล้พระองค์และผู้ฟังประกอบเพื่อให้ได้ทราบได้เห็นสิ่งนั้นด้วย ในอัมมจักกัปปวัตตนสูตร ที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสกับภิกษุปัญจวัคคีย์ว่า ตถาคตไม่เป็นคนมักมาก ไม่ได้คลายความเพียร ไม่ได้เวียนมาเพื่อความเป็นคนมักมาก ตถาคตเป็นอรหันต์ตรัสรู้เองโดยชอบ พวกเธอจงเหิงยโสตสดับ เราได้บรรลุมตรธรรมแล้ว จะสั่งสอน จะแสดงธรรม พวกเธอเมื่อปฏิบัติตามที่เราสั่งสอน ไม่นานนักก็จัดทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์อันยอดเยี่ยม อันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ที่เหล่ากุลบุตรผู้ออกบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบันนี้แน่แท้

ในอัมมจักกัปปวัตตนสูตร พระพุทธเจ้าได้ตรัสกับภิกษุปัญจวัคคีย์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ที่สุด 2 อย่างนี้ บรรพชิตไม่พึงเสพ กล่าวคือ 1. กามสุขัลลิกานุโยคในกามทั้งหลาย (การหมกมุ่นอยู่ด้วยกามสุขในกามทั้งหลาย) เป็นธรรมอันทราม เป็นของชาวบ้าน เป็นของปุถุชน ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ 2. อัตตakilมณานุโยค (การประกอบความลำบากเดือดร้อนแก่ตน) เป็นทุกข์ ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ภิกษุทั้งหลาย มัชฌิมาปฏิปทาไม่เอียงเข้าใกล้ที่สุด 2 อย่างนั้น ตถาคตได้ตรัสรู้อันเป็นปฏิปทาก่อให้เกิดจักขุ ก่อให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้เพื่อพระนิพพาน

การจะตรัสรู้ริยสัจได้นั้น ต้องละข้อปฏิบัติสุดโต่งแล้วปฏิบัติพอดี ที่เรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทา ดังข้อความที่พระองค์แสดงแก่ปัญจวัคคีย์ พอสรุปได้ว่า “บรรพชิตไม่พึงเสพ

ที่สุด 2 ประการ คือ กามสุขัลลิกานุโยค (การหมกมุ่นอยู่ด้วยกามสุขในกามทั้งหลาย) เป็นธรรมอันทราม เป็นของชาวบ้าน เป็นของปฤชน ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ อตถกิลมณานุโยค (การประกอบความเดือดร้อนแก่ตน) เป็นทุกข์ ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ตถาคตได้ตรัสรู้สมาธิมาปฏิบัติไม่เอียงเข้าใกล้ที่สุด 2 ประการ อันเป็นปฏิปทาก่อให้เกิดจักขุ ก่อให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้เพื่อนิพพาน”

พระองค์ทรงยืนยันว่า พระองค์เป็นสัมมาสัมพุทธะ คือ ผู้ที่ตรัสรู้เองโดยชอบ ก็เพราะทรงรู้ทรงเห็นอริยสัจ ดังข้อความพอสรุปได้ว่า “ญาณทัสสนะ(ความรู้เห็น) ตามความเป็นจริงของเราในอริยสัจ 4 ประการนี้ ยังไม่หมดจดดีตราบใด เราก็ยังไม่ยืนยันว่า เป็นผู้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลก พร้อมทั้งเทวโลก เป็นผู้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลก พร้อมทั้งเทวโลก” จากข้อความนี้ หมายความว่า เจ้าชายสิทธัตถะได้กลายเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็เพราะตรัสรู้อริยสัจ 4 พระองค์ จึงได้ขนานพระนามว่า พุทโธ ก็เพราะตรัสรู้สัจจะ 4 อันเป็นคำอธิบายที่พระธรรมเสนาบดีสารีบุตรอธิบายไว้เป็นนัยหนึ่งใน 15 นัย ดังข้อความว่า

1. ชื่อว่าพระพุทธเจ้า เพราะตรัสรู้สัจจะทั้งหลายแล้ว
2. ชื่อว่าพระพุทธเจ้า เพราะทรงทำหมู่อสัตว์ให้ตรัสรู้
3. ชื่อว่าพระพุทธเจ้า เพราะทรงเป็นพระสัพพัญญู
4. ชื่อว่าพระพุทธเจ้า เพราะเป็นผู้ทรงเห็นธรรมทั้งปวง
5. ชื่อว่าพระพุทธเจ้า เพราะไม่มีคนอื่นแนะนำ
6. ชื่อว่าพระพุทธเจ้า เพราะทรงเป็นผู้เบิกบาน
7. ชื่อว่าพระพุทธเจ้า เพราะทรงเป็นพระชีนาสพ
8. ชื่อว่าพระพุทธเจ้า เพราะทรงเป็นผู้ปราศจากอุปกิเลส
9. ชื่อว่าพระพุทธเจ้า เพราะปราศจากราคะโดยสิ้นเชิง
10. ชื่อว่าพระพุทธเจ้า เพราะปราศจากโทสะโดยสิ้นเชิง
11. ชื่อว่าพระพุทธเจ้า เพราะปราศจากโมหะโดยสิ้นเชิง
12. ชื่อว่าพระพุทธเจ้า เพราะปราศจากกิเลสโดยสิ้นเชิง
13. ชื่อว่าพระพุทธเจ้า เพราะเสด็จถึงทางสายเอก

14. ชื่อว่าพระพุทธเจ้า เพราะตรัสรู้้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณลำพังพระองค์เดียว

15. ชื่อว่าพระพุทธเจ้า เพราะทรงเป็นผู้จัดซึ่งความไม่รู้ได้แล้ว เพราะทรงเป็นผู้ได้เฉพาะซึ่งความรู้ (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

พระพุทธเจ้าสอนอย่างไร

พระพุทธเจ้าสามารถทรงสอนปัญจวัคคีย์แล้ว ปัญจวัคคีย์ คือ ผู้ที่ถือปฏิบัติติดตามเจ้าชายสิทธัตถะ ซึ่งการปฏิบัติที่มีในครั้งนั้นประกอบด้วย นิยมปฏิบัติกัน 2 แบบ คือแบบทรมานตน เรียกว่า ปฏิบัติแบบอัสติกถิณยานุโยค คือ การทำตนให้ลำบาก ด้วยวิธีการทรมานตน ได้แก่ ทุรกิรียา เป็นทางตั้งเกินไป (สุธี พงศ์ไพบุลย์, 2525) และปฏิบัติแบบตามที่ต้องการ คือ ต้องการอะไรก็หามาสนองความต้องการ เรียกว่า ปฏิบัติแบบกามสุขัลลิกานุโยค ได้แก่การทำตนให้หมกหมุ่นอยู่ในกาม ย่อมตัดทางที่จะบรรลุปะระอรหันต์ เป็นทางหน้อยเกิดไป ได้แก่ รูป รส กลิ่น เสียง และสัมผัส พอพระพุทธองค์ทรงเริ่มสอนปัญจวัคคีย์ ก็ทรงยกการปฏิบัติ 2 อย่างมาเป็นข้อชี้ให้เห็นว่าเป็นการปฏิบัติที่ผิดโง่ง ไม่อาจนำผู้ปฏิบัติให้บรรลุคุณวิเศษได้ ต้องปฏิบัติตามทางสายกลาง

สิ่งที่พระพุทธเจ้า โดยเฉพาะท่านโกณฑัญญะหนึ่งในกลุ่มปัญจวัคคีย์ ได้รู้ตามที่พระพุทธองค์ทรงแสดงว่า ไม่ว่าสิ่งใดๆ ที่เกิดขึ้นมา ย่อมแตกดับไปทั้งหมด เมื่อท่านปัญจวัคคีย์ประกอบด้วย โกณฑัญญะ ได้ดวงตาเห็นธรรม ปราศจากธุลี ปราศจากมลทินว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นล้วนมีความดับเป็นธรรมดา” (ธรรมสภา) ได้รู้ธรรมตามที่พระพุทธองค์ทรงสอน คือได้ดวงตาเห็นธรรม คือดวงตาเห็นสิ่งใดสิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดเป็นเบื้องต้น ความแปรไปเป็นท่ามกลาง ความดับเป็นที่สุด สิ่งใดสิ่งหนึ่งก็คือทั้งหมดว่าสิ่งใดสิ่งหนึ่งครอบรวมเลยทีเดียวได้แก่ ธรรมชาติทั้งหมดเป็นสิ่งใดสิ่งหนึ่ง จะเป็นรูปธรรมก็ช่าง จะเป็นนามธรรมก็ตาม เกิดขึ้นแล้วก็แปรดับไป เมื่อพระพุทธองค์ได้ทรงแสดงอนัตตลักขณสูตร ว่าด้วยเรื่องลักษณะที่เป็นอนัตตา โดยทรงนำสิ่งที่ท่านปัญจวัคคีย์มีอยู่ในตัวท่านและท่านรู้จักเป็นอย่างดีมาเป็นข้อ นั่นคือ ทวารทั้ง 5 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ยินได้ฟัง กลิ่นที่ได้ดม รสที่ได้ลิ้ม สัมผัสที่ได้กระทบถูก เรื่องที่ใจคิดนึก ชี้ให้เห็นว่า เป็นอนัตตา คือมิใช่ตัวตน ไม่อยู่ในอำนาจของใคร เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ไม่เป็นไปตามที่ปรารถนา จบธรรม

เทศนา ท่านปัญจวัคคีย์ได้สำเร็จอรหัตผล จิตของ ภิกษุปัญจวัคคีย์ก็หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่น

ในการแสดงธรรมตรัสสอนพวกนักบวชชฎิล 1,003 ท่าน พระองค์ทรงใช้ไฟที่พวกชฎิลบูชาเป็นสื่อ แต่ทรงเปลี่ยนเป็นไฟภายใน คือ ไฟราคะ ไฟโทสะ ไฟโมหะ จบธรรมเทศนา ท่านอติตนักบวชชฎิลได้สำเร็จอรหัตผล

รูปแบบการสอนของพระพุทธเจ้า

ในช่วงแรกแห่งการตรัสรู้ พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนนักบวชด้วยกันเอง จึงทรงใช้สื่อที่เป็นนามธรรมเป็นส่วนมาก เป็นเรื่องที่พวกเขาเคยผ่านการประพฤติดิปฏิบัติในเรื่องนั้นๆ มาเป็นอย่างดี

วิธีการสอนที่จัดว่าเป็นรูปธรรม คือ พระพุทธองค์ทรงใช้สิ่งของที่เห็นได้ด้วยตาเปล่าเป็นสื่อในการสอน ซึ่งสิ่งของนั้นก็มิได้อยู่ปรากฏให้เห็นในขณะที่ทรงสั่งสอน ก่อนจะนำเสนอเราต้องทราบก่อนว่า พระพุทธองค์กับพระสาวกทั้งหลาย หลังจากอยู่จำพรรษาในฤดูฝนแล้ว จะเสด็จออกจาริกไปในถิ่นต่าง ๆ เสด็จพักตามป่า เขา ทุ่งนา ริมฝั่งน้ำ หมู่บ้าน และที่พักที่มีทายกสร้างถวายเป็นที่พักระหว่างทาง ดังนั้น เวลาที่พระองค์ทรงสั่งสอนพระสาวกทั้งหลาย ในช่วงเสด็จจาริกและในการสั่งสอนจึงขึ้นอยู่กับเหตุการณ์และสถานที่ ดังต่อไปนี้ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2549)

กรณีเรื่องนางกิสสาโคตรมีหลังจากการแต่งงานและได้บุตรต่อมาบุตรนั้นก็ตายขณะที่ยังเล็ก และนางก็ห้ามญาติที่จะนำบุตรไปเผา นางก็อุ้มลูกไปเพื่อถามผู้รู้เรื่องยาเพื่อบุตรจะได้ฟื้นคืนอีก โดยนางคิดว่าจะต้องมีคนรู้เรื่องยาและหวังว่าลูกของนางจะฟื้น

หลังจากนั้นได้ไปเฝ้าพระพุทธเจ้าซึ่งประทับอยู่ที่พระวิหารเชตวัน และนางได้ทูลถามพระพุทธเจ้าว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญได้ยินว่า พระองค์ทรงทราบซึ่งยาเพื่อรักษาบุตรของฉฉัน และพระพุทธเจ้าก็ตรัสว่า เรารู้ซึ่งยา นางกิสสาโคตรมีก็ทูลถามว่า จะให้หม่อมฉันทำอะไร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ให้เธอไปหาพันธ์เมล็ดผักกาด ตามหมู่บ้านต่าง ๆ แต่ก็มีข้อแม้อยู่ว่า พันธ์เมล็ดผักกาดของครอบครัวของบุคคลที่ไม่เคยตาย (You must bring yellow the mustard seeds from a house where no one had ever died) นางกิสสาโคตรมีก็ได้เที่ยวเสาะหาพันธ์เมล็ดผักกาดตามหมู่บ้านต่าง ๆ แต่ก็ไม่สามารถนำเมล็ดผักกาดได้ ในที่สุดนางก็กลับไปยัง

สำนักของพระพุทธเจ้า และพระพุทธเจ้าได้ตรัสกับนางว่า ธรรมชาติคือความตาย ซึ่งตรงกันข้ามกับสิ่งมีชีวิต (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546) แห่งสัตว์ทั้งหลาย เป็นธรรมชาติดียังยืน เมื่อนางได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้า และได้ตรัสคาถาแก่นางกิสาโคตมียว่า “ผู้เห็นทางอมตะ แม้มีชีวิตอยู่เพียงวันเดียว ประเสริฐกว่า ผู้ไม่เห็นทางอมตะที่มีชีวิตอยู่ตั้ง 100 ปี”

การสอนด้วยการยกตัวอย่าง

1. ยกตัวอย่างเมฆฝน

พระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีการสอนที่เกี่ยวข้องเนื่อง โดยเฉพาะในช่วงฤดูฝนพรรษาหนึ่ง พระพุทธเจ้าพักจำพรรษา ที่พระเชตวัน กรุงสาวัตถี พระองค์ทรงใช้เมฆฝนประกอบการสั่งสอน ภิคุขทั้งหลายว่า มีบุคคลเปรียบเหมือนเมฆฝนมี 4 ชนิด คือ

- 1) บุคคลที่ชอบพูดแต่ไม่ทำ เปรียบเหมือนเมฆฝนที่ฟ้าร้องคำรามแต่ไม่ตก
- 2) บุคคลที่ชอบทำแต่ไม่พูดเปรียบเหมือนเมฆฝนที่ตกโดยฟ้าไม่ร้องคำราม
- 3) บุคคลที่ไม่พูดและไม่ทำ เปรียบเหมือนเมฆฝนที่ฟ้าไม่ร้องคำรามและไม่ตก
- 4) บุคคลที่ชอบพูดและชอบทำ เปรียบเหมือนเมฆฝนที่ฟ้าร้องคำรามและตก

2. ยกตัวอย่างสุนัขจิ้งจอกเป็นโรคเรื้อน

ในฤดูหนาวเข้าวันหนึ่งมีสุนัขจิ้งจอกเป็นโรคเรื้อน ตัวหนึ่ง มาอาศัยอยู่ในบริเวณใกล้ที่พักของภิคุขทั้งหลาย มันอยู่ที่ไหนๆ ก็คันมีความทุกข์ทรมาน มันย้ายที่อาศัยไปเรื่อย ๆ ด้วยคิดว่าที่นั่นทำให้คันทุกข์ทรมาน ถึงเวลาแสดงธรรมพระพุทธองค์ทรงใช้สุนัขจิ้งจอกขี้เรื้อนประกอบการสอน โดยทรงชี้ให้เห็นว่า ภิคุขที่ถูกลากสักการะและการกล่าวชมครอบงำ ย่ำยีจิตใจจะพักอยู่ที่ไหน ๆ ก็ทุกข์ทรมานในที่นั้น ๆ คือจิตใจกระวนกระวายอยากได้ลาภสักการะอยากให้อื่นกล่าวชมสรรเสริญเยินยอ เหมือนสุนัขจิ้งจอกขี้เรื้อน

3. ยกตัวอย่างหนูนา

พระพุทธองค์ทรงสอนให้สามารถเห็นได้ เช่น หนูนาที่มีอยู่ตามทุ่งนาเพื่อประกอบการสอน ทรงใช้หนูนาประกอบการสอนภิคุขทั้งหลายว่า มีบุคคลเปรียบเหมือนหนู 4 ชนิดนี้ คือ

- 1) บุคคลที่เรียนธรรม แต่ไม่รู้ธรรมตามความเป็นจริง เปรียบเหมือนหนูที่ขูดรูแต่ไม่อยู่ (ปัจจุบันหมายถึงเรียน แต่ไม่ปฏิบัติ)

2) บุคคลไม่เรียนธรรม แต่รู้ธรรมตามความเป็นจริง เปรียบเหมือนหนูที่อยู่แต่ไม่ขุดรู (ปัจจุบันหมายถึงไม่เรียน แต่ปฏิบัติ)

3) บุคคลไม่เรียนธรรม และไม่รู้ธรรมตามความเป็นจริง เปรียบเหมือนหนูที่ไม่ขุดรูและไม่อยู่ (ปัจจุบันหมายถึงไม่เรียนและไม่ปฏิบัติ)

4) บุคคลเรียนธรรมและรู้ธรรมตามความเป็นจริง เปรียบเหมือนที่หนูขุดรูและอยู่ (ปัจจุบันหมายถึงทั้งเรียนและปฏิบัติ)

4. ยกตัวอย่างใบไม้ประดู่ลาย

ในขณะที่พระพุทธองค์ทรงประทับอยู่ที่ป่าไม้ประดู่ลายทรงหยิบใบประดู่ลายขึ้นมากำไว้ แล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า “ใบไม้ในกำมือของพระองค์กับใบไม้ที่อยู่บนต้น อย่างไหนมากกว่ากัน” ภิกษุทั้งหลายพากันกราบทูลว่า “ใบไม้บนต้นมีมากกว่า ที่ทรงกำไว้มีเพียงเล็กน้อย” พระพุทธองค์มีรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “สิ่งที่พระองค์ทรงรู้แต่มิได้สอนมีมากเหมือนใบไม้บนต้นไม้ที่ไม่สอนเพราะเป็นเรื่องไม่มีประโยชน์ ที่นำมาสอนเท่ากับใบไม้ในกำมือคือ สอนเรื่องทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ ความดับทุกข์ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์”

พระพุทธองค์เปรียบเทียบกระบวนการในการปลูกและกระบวนการเป็นผลซึ่งประกอบด้วยองค์ 5 ประการนี้เปรียบเหมือนกระบวนการปลูกมะม่วง คือ

ศีล เปรียบเหมือนการทำการ่องน้ำรอบต้นไม้ เพราะเป็นมูลเหตุให้สัมมาทิฐิเจริญ

สุตะ เปรียบเหมือนการรดน้ำให้เหมาะแก่เวลา เพราะเพิ่มพูนภavana

สากัจฉา เปรียบเหมือนการตัดแต่งกิ่ง เพราะนำความยุ่งยากแห่งภavanaออกไปได้

สมณะ เปรียบเหมือนการทำทาบกันน้ำให้แข็งแรง เพราะทำภavanaให้มั่นคงยิ่งขึ้น

วิปัสสนา เปรียบเหมือนการใช้จอบขุดราก เพราะขุดรากตัณหา มานะและทิฐิได้

ดังนั้น บุคคลต้องการจะบริโภคมะม่วงสุกที่อร่อยจึงผูกข่มน้ำทำให้มันคงโดยรอบต้นมะม่วงรดน้ำตามเวลาที่เหมาะสม ทำคั่นกันไม่ให้น้ำไหลออกอย่างดี กำจัดเถาวัลย์ ท่อนไม้แห้ง รังมดแดง หรือใยแมงมุมในที่ใกล้ออกไป ใช้จอบขุดโคนต้นตามเวลาที่เหมาะสม เมื่อเขาไม่นิ่งดูตายทำเหตุ 5 ประการนี้ ต้นมะม่วงนั้นเจริญขึ้นแล้วก็จะให้ผลได้ ฉันทิ พึงทราบข้อเปรียบเทียบนี้ฉันทิ มีบุคคลเปรียบเหมือนมะม่วง 4 ชนิดนี้ คือ

1) บุคคลมารยาทเรียบร้อย แต่ไม่รู้ธรรมตามความเป็นจริง เปรียบเหมือนมะม่วงดิบแต่ผิวสุก (ในที่นี้หมายถึงภิกษุปุถุชน) ปุถุชน คือ คนที่ยังมีกิเลสหนา

2) บุคคลมารยาทไม่เรียบร้อย แต่รู้ธรรมตามความเป็นจริง เปรียบเหมือนมะม่วงสุกแต่ผิวดิบ (ในที่นี้หมายถึงภิกษุอรหันต์แต่มารยาทไม่ดี ถ้าเป็นชาวบ้านก็คือคนที่มารยาทไม่ดีแต่จิตใจงาม)

3) บุคคลมารยาทไม่เรียบร้อย และไม่รู้ธรรมตามความเป็นจริง เปรียบเหมือนมะม่วงดิบและผิวดิบ (ในที่นี้หมายถึงภิกษุปุถุชนมารยาทไม่ดี ถ้าเป็นชาวบ้านก็คือคนที่มารยาทไม่ดีจิตใจก็ทราม)

4) บุคคลมารยาทเรียบร้อย และรู้ธรรมตามความเป็นจริง เปรียบเหมือนมะม่วงสุกและผิวสุก (ในที่นี้หมายถึงภิกษุอรหันต์และมารยาทดี ถ้าเป็นชาวบ้านก็คือคนที่มารยาทดีและจิตใจงาม)

การสอนธรรมกับการอยู่ร่วมธรรมชาติ

พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติพระวินัยเพื่อให้เป็นการเกื้อกูลต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นการกำกับดูแลเพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การไม่มีการเบียดเบียนสรรพสัตว์ ดังปรากฏในพระไตรปิฎกตอนหนึ่งที่ สมัยหนึ่งพระพุทธเจ้าเสด็จลงจากภูเขาศิขณภูฏพร้อมกับหมู่ภิกษุสงฆ์ ทอดพระเนตรเห็นกฏีอันงดงามที่พระธนิยะกุมภการบุตรก่อสร้างขึ้นเพื่ออยู่จำพรรษาสำหรับตน พระองค์ตรัสถามว่า “นั่นอะไร น่าดูน่าชม สีเหมือนแมลงค่อมทอง” ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้นให้ทรงทราบ พระพุทธเจ้าทรงดำริว่า “ภิกษุทั้งหลาย การกระทำของโมฆบุรุษนั้น ไม่สมควร ไม่คล้อยตาม ไม่เหมาะสม ไม่ใช่กิจของสมณะ ใช้ไม่ได้ ไม่ควรทำ โฉนโมฆบุรุษจึงขยำโคลนก่อกฏีดินล้วนเล่า โมฆบุรุษนั้นชื่อว่าไม่มีความเอ็นดู ความอนุเคราะห์ ความไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย พวกเขาจะไปทำลายกฏีนั้นเสีย อย่าให้เพื่อนพรหมจารีในภายหลังเบียดเบียนหมู่สัตว์

พระพุทธเจ้าได้มีกระบวนการเพื่อเป็นการพัฒนาคณะสงฆ์และสิ่งเอื้อต่อพระวินัยและสนใจธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และการอาศัยหลักมหาปเทศ 4 ประการ คือ

1) สิ่งใดไม่ได้ทรงห้ามไว้ว่าไม่ควรแต่เข้ากับสิ่งที่ไม่ควร ขัดกับสิ่งที่ควร สิ่งนั้นไม่ควร

2) สิ่งใดไม่ได้ทรงห้ามไว้ว่าไม่ควรแต่เข้ากับสิ่งที่ควร ขัดกับสิ่งที่ไม่ควร สิ่งนั้นไม่ควร

3) สิ่งใดไม่ได้ทรงอนุญาตว่าควรแต่เข้ากับสิ่งที่ไม่ควร ขัดกับสิ่งที่ควร สิ่งนั้นไม่ควร

4) สิ่งใดไม่ได้ทรงอนุญาตไว้ว่าควรแต่เข้ากับสิ่งที่ควร ขัดกับสิ่งที่ไม่ควร สิ่งนั้นไม่ควร

จากเจตนารมณ์ของพระพุทธเจ้าต้องการให้พระสงฆ์ทั้งสองฝ่ายตลอดสาวกปรับพระวินัยให้เข้ากับกาลสมัยได้ เพื่อให้พระสงฆ์มีหลักในการตัดสินใจว่า อะไรควร อะไรไม่ควร สิ่งไหนควร สิ่งไหนควรทำ สิ่งไหนไม่ควรทำ และนอกจากนั้นพระปัจฉิมวาจาของพระตถาคตที่ตรัสแก่พระสงฆ์มีพระอานนท์เถระ เป็นต้นว่า “...อานนท์ โดยกาลล่วงไปแห่งเรา สงฆ์จำนงอยู่ จงถอนสิกขาบทเล็กน้อย เสียบ้างก็ถอนได้...”

พระพุทธศาสนาก็ถือว่า ชีวิตทุกชีวิตย่อมมีคุณค่าโดยตัวเอง และมีธรรมชาติ คือการรักษาชีวิตเหมือนกันหมด คือไม่อยากรตาย ไม่อยากให้ใครมาทำลายหรือมาเบียดเบียนชีวิตตนเอง (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2538) ดังนั้น ทุกชีวิตจึงต้องไม่ควรทำลายชีวิตของกันและกัน ดังในปาราชิกสิกขาบทที่ 3 ซึ่งเป็นโทษร้ายแรงและเมื่อต้องอาไม่สามารถเยียวยาได้เป็นอาบัติหนักที่สุด

สรุป

การสอนในพระพุทธศาสนาเถรวาท ทรงใช้วิธีการสอน เพื่อสอนพุทธบริษัท เป็นการหยิบยกเอาสิ่งที่อยู่ปรากฏเฉพาะหน้าที่สามารถประจักษ์ให้เห็นเป็นเครื่องมือเพื่อประกอบในการแสดงธรรม ซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนมาก ที่พระพุทธองค์ทรงใช้ เป็นบุคคลหรืออุปกรณ์หรือวัตถุ ซึ่งเป็นข้อเปรียบเทียบ การยกอุทาหรณ์ เพื่อชี้ธรรมนำความสุขยกระดับจิตให้เข้าสู่กระแสพระนิพพาน อันเป็นแนวทางอันสูงสุดต่อไป

เอกสารอ้างอิง

ธรรมสภา. (ม.ป.ป.). *อสังคิมหาเถระสาวก 80 พระอรหันต์ชีวิตประวัติและคำสอนของพระเถระสาวกในสมัยพุทธกาล*. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2538). *ธรรมานุญชีวิต* (พิมพ์ครั้งที่ ๑๗๗). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2549). *พุทธวิธีในการสอน*. (พิมพ์ครั้งที่ 11). กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย .

ราชบัณฑิตยสถาน. (2546). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542*. กรุงเทพมหานคร: นามนีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์.

สุธี พงศ์ไพบูลย์. (2525). *อุปกรณ์วรรณคดีพุทธศาสนาผู้มีพระปฐมสมโพธิกถา* (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพมหานคร: บริษัทสำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด.